

ASPECTES SÒCIO-ECONÒMICS DE FERRERIES A LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIX

Miquel Àngel Casanovas i Camps

INTRODUCCIÓ

La primera meitat del segle XIX menorquí —mer reflex dels esdeveniments generals de l'època— és un període complex pels grans canvis institucionals, polítics i socials que comportà la transició, no exempta de traumes, de l'Antic Règim a l'Estat lliberal. Malgrat tot, la primera meitat del XIX és una etapa poc cultivada per la nostra historiografia, tot i l'aparició recent d'algunes monografies prou meritòries (1).

En aquest article ens hem plantejat, però, l'anàlisi d'aquest període dins una comunitat eminentment agrària, centrant-nos en Ferreries (2). I no de forma casual, car creim que hi concorren algunes circumstàncies que poden justificar aquest estudi. D'una banda, cal recordar que és durant aquesta època quan Ferreries obté —en tres intents— la independència municipal respecte des Mercadal —precisament en els períodes de règim lliberal—. D'altra banda, interessa veure com repercuteixen dins una comunitat rural fets tan rellevants com són els canvis polítics, socials i ideològics, la crisi econòmica i la massiva migració a Algèria (3).

És evident, però, que el curt espai d'aquest article no ens permet abastar el tema en tota la seva complexitat, per la qual cosa ens hem limitat a presentar els principals trets de l'estructura socioeconòmica de Ferreries durant aquest període i deixarem altres aspectes per a una ulterior ocasió (4).

ESTRUCTURA DEMOGRÀFICA

Durant el període que consideram, Ferreries presenta una estructura demogràfica força diferent de la que ens ofereix la mitjana de Menorca.

(1) Vegeu els treballs d'Andreu Murillo (1977) sobre la revolta menorquina de 1810, i de Jaume Gomila (1989) sobre l'emigració a Algèria. Molt aclaridores han estat també algunes de les ponències presentades a les Jornades Febrer i Cardona (setembre de 1991), que esperam que es publiquin aviat.

A Mallorca, en canvi, són nombrosos els autors que treballen el període de crisi de l'Antic Règim, des dels aspectes més variats. Les darreres aportacions d'Isabel Moll, Jaume Suau, Jaume Alzina o Enric Tello, entre d'altres, ens permeten tenir una visió prou ampla del món rural mallorquí.

(2) El món rural menorquí ha estat sistemàticament oblidat dins les obres dels historiadors locals, amb alguna excepció, com és el cas del treball de Tomàs Vidal (1969). Malgrat tot, l'interès actual pels temes d'història agrària fa pensar en un futur més prometedor. Aquesta manca d'estudis, però, limita considerablement l'anàlisi del període.

(3) Sobre l'emigració de ferrerilencs a Algèria, vegeu el treball de Josep Sastre (1988).

(4) Aquest article és també el primer resultat d'un estudi que s'ampliarà, en el futur, als altres municipis agraris menorquins.

Aquesta està necessàriament condicionada per la gran proporció de població urbana, especialment al sector oriental de l'illa. Anant a definir l'estructura demogràfica de Ferreries, a grans trets, podríem esmentar les següents característiques (5):

a) Elevada relació de masculinitat des del naixement, la qual va minvant a mesura que avança el segle.

b) Insignificant índex de fadrinatge per a edats superiors als 25 anys.

c) Baixa proporció de viudos, essent relativament freqüents els casaments successius.

d) Població molt més jove que la del conjunt de l'illa en el període considerat. Tot i que durant el transcurs del segle és patent un progressiu envelliment de la població, el grup de persones de més de 60 anys era, a Ferreries, proporcionalment, la meitat de la mitjana insular.

e) De l'observació de les taxes brutes de natalitat i mortalitat, es desprèn que Ferreries no havia iniciat encara, cap a 1850, la transició demogràfica. Així, la població ferrerienca presenta altes taxes de natalitat, propiciada més per l'elevada proporció de matrimonis que no per una excessiva fecunditat. D'altra banda, la mortalitat es mou també en unes taxes força elevades, especialment la infantil (6). La mortalitat catastròfica no estava totalment controlada: l'alt índex de defuncions dels anys 1801, 1809, 1819 a 1823 i 1837 sols és explicable per l'assot de malalties de tipus infeccioses i d'una higiene i una assistència sanitària deficientes (7). Sembla, per contra, que les alces periòdiques dels preus i la crisi econòmica no tingueren especial connexió amb aquesta mortalitat. Tot això redundà, evidentment, en una inferior esperança de vida.

Com a conseqüència, el creixement natural de la població ferrerienca no serà clarament positiu fins a l'any 1830. El baix creixement vegetatiu, unit al deficitari balanç migratori, fa que aquesta època es caracteritzi per un fort estancament demogràfic, amb un creixement anual del 0,06%.

Si passam a analitzar l'estructura familiar, aquesta vindria definida pels següents trets:

a) Baixa proporció de solitaris.

b) Predomini de la família nuclear o conjugal.

c) Molt baixa proporció de llars sense estructura familiar.

d) No molt baixa proporció de famílies extenses i baixa proporció de les múltiples.

Podríem diferenciar també entre família pagesa i vilatana en funció dels condicionants socioeconòmics. Així, l'existència de famílies complexes estaria relacionada amb unes determinades pràctiques d'herència en les famílies pageses i menestrals benestants o bé de control de les finques per part dels parciers. En les famílies més humils de la vila, tindria una funció de solidaritat i assistència a persones majors i/o colaterals menors sense recur-

sos econòmics. En qualsevol cas, i sempre dins una estructura nuclear, les extensions esdevenen transitòries i d'adaptació a les circumstàncies del moment.

ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT, LES TINENCES

A finals del segle XVI i principis del XVII, dels 23 llocs que existien a l'actual terme municipal de Ferreries, sols quatre estaven en mans de propietaris absentistes (Murillo, A. 1987). A principis del segle XIX, el panorama ha canviat dràsticament. Les explotacions s'han multiplicat per segregació de les antigues finques —molt extenses—, però la seva titularitat ha passat a propietaris absentistes residents a Maó, Ciutadella i Alaior. Segons les dades de l'amillament de 1818, dels 55 llocs del terme, sols quatre estaven en mans de ferrerienca, que els conreaven directament:

—Son Bell-lloquet, propietat de Joan Febrer, que fou venut més tard a Andreu Escudero, de Maó.

—Son Telm, de Damià Al·lès, venut a Rafael Febrer i Alberfí, de Maó (8).

—Algendar, de Damià Coll.

—Santa Magdalena, dels germans Jaume i Antoni Febrer.

Quan comença el segle XIX, són dues les institucions propietàries de terres al terme de Ferreries:

—El Reial Patrimoni tenia la finca de Santa Àgueda, venuda l'any 1811 a Bartomeu Mercadal, de Maó.

—La comunitat del convent de Nostra Senyora del Toro, propietària de la Terra Roja i Santa Rita. L'any 1587, la comunitat d'agustins havia rebut per herència i establiment la finca de la Terra Roja i en conservà la propietat fins a la desamortització de 1835, data en què passà a mans de terratinents maonesos.

La petita propietat estava —amb algunes excepcions— en mans de ferrerienca. Eren horts, vinyes, tanques i alguna estància de petites dimensions

(5) Una descripció exhaustiva de la demografia ferrerienca es recull a Casasnovas, M.A. i Sastre, F. (1989).

(6) La mortalitat infantil a Menorca ha estat estudiada per Jaume Gomila (1985).

(7) L'any 1837 és extraordinària l'elevada mortalitat infantil. Per a l'assistència sanitària a Ferreries durant aquest període, vegeu Casasnovas, M. A. i Mir Allès, M.A. (1990).

(8) Fou venut l'any 1821 per 200.000 rals de billó, i el nou propietari hi féu quantioses inversions car la finca, en especial les parets, es trobava en mal estat de conservació (Soler, J. 1857).

(9). En total, segons les dades de l'amillament de 1818, a Ferreries hi havia 199 explotacions agràries, que per la seva extensió es poden classificar com segueix a la taula II. Observam que, al marge de les petites explotacions dedicades a l'horticultura familiar o a vinya, els llocs tenen una extensió mitjana de 122 hectàrees, malgrat que trobem algunes finques amb una extensió més que considerable, situades al nord del terme municipal (Binidelfà, Sant Pere...).

La taula III reflecteix la important concentració de terra per part d'uns pocs propietaris, alguns dels quals posseïen fins a quatre llocs. De la mateixa taula, hom dedueix que l'índex de concentració de Gini és de 0,871. Malgrat que no podem, de moment, comparar-lo amb els altres termes menorquins, podem consignar que alguns municipis de la comarca mallorquina de Llevant ens presenten índexs de concentració similars (10).

Si ens fixam en la procedència dels terratinents, ens adonam de l'escàs paper que hi jugava l'aristocràcia ciutadellenca, representada a Ferreries pel baró de Lluriach (11) i Pere Martorell. Molt més important era el paper de la burgesia maonesa, que ja des del segle XVIII va acumulant finques a Ferreries i a Ciutadella, essent alguns dels principals propietaris Rafel Febrer, Jaume Llambies i Joan Pons Salord.

El terme de Ferreries era, bàsicament, de reialenc. Les úniques terres de domini directe de cavalleries es trobaven al nord-oest del terme i pertanyien a la cavalleria d'Algaiarens, del comte de Torre-saura. L'abolició de les senyories de 1837, decretada pel nou règim liberal no va tenir, doncs, massa transcendència (12), mentre que la desamortització eclesiàstica de 1835 va comportar el traspàs de les dues possessions dels agustins als propietaris de Maó. Precisament, sembla que les rendes senyorials representaven una part reduïda dels ingressos de l'aristocràcia, més interessada, des del segle XVII, en una estratègia d'acaparament de dominis directes. Altrament, les rendes constituïdes per censals, reberen el cop de gràcia quan, durant el darrer domini britànic, experimentaren una reducció del vuit al tres per cent.

Hi ha, al llarg del període que consideram, una tendència al fraccionament de la propietat. Són diverses les possessions que sorgeixen a partir de la segregació de terrenys d'una o més finques. Així, el nombre de propietats —grans i petites— passà de les 199 de 1818 a les 241 de 1869 (Urech, C. 1869). També hi ha una ampliació del terreny de conreu a costa de la dessecació de zones humides (13) o del desbrossament de marines, encara que aquesta ampliació del conradís no degué beneficiar més que unes poques famílies. De fet, el sistema de sementers i rotació triennial reduiria considerablement l'extensió sembrada.

La forma —gairebé general— de la finença de la terra era, durant el període que consideram, la parceria. A excepció de les poques finques cultivades directament per llurs propietaris, a totes les explotacions regien contractes de mitgeria, bé verbals, bé amb contracte privat (14). Sols hem trobat la modalitat d'arrendament, però, fins i tot, en la petita propietat existeixen alguns contractes de mitgeria. Això succeeix generalment quan el propietari és una persona que no pot conrear-les directament, com les dones viudes. És important ressaltar que ens hem trobat amb més d'una dona viuda com a titular de l'explotació d'una finca important en règim de parceria, com a successores de llurs marits (15).

(9) Alguns ferrerriencs tenien propietats fora del terme (cases, vinyes, horts). Segons el cadastre de 1799, Joan Capó d'es Coll Llis tenia la possessió dels Canavallons, al terme de Ciutadella, però la degué alienar abans de 1821.

(10) La Fitació (cast. «Apeo») de 1818 dona els següents índexs de concentració per a alguns municipis del Llevant mallorquí: Capdepera, 0,876; Artà, 0,914; Son Servera, 0,866. Al respecte, vegeu Alzina, J. (1990).

(11) El baró de Lluriach era, durant aquest període, un personatge pintoresc i turbulent. Carri reconegut, s'arribà a empadronar a Ferreries per fugir de la pressió fiscal de Ciutadella. El trobam embolicat en nombrosos processos judicials per les més diverses causes, entre d'elles, per l'expulsió del mitger de la seva finca de Son Mercer de Dalt.

(12) De tota manera, les grans rendes agràries no procedien dels drets senyorials sobre la terra, sinó de la detenció dels dominis útils. Basti recordar que el conjunt de terres de domini directe reial abastava més del setanta per cent de l'extensió total de l'illa.

(13) A la fadiga de compra-venda de l'Alquerieta Blanca, es fan constar expressament les millores realitzades per l'anterior propietari, que ha estès considerablement el conradís de la possessió dessecant terrenys humits.

(14) Així es desprèn de moltes declaracions de propietaris d'aquest període que hem pogut aconseguir. Fins i tot, la finca de Santa Àgueda, propietat del Reial Patrimoni fins a 1811, es regia en contracte de mitgeria, car en la documentació referent a la seva venda consta diferenciadament el bestiar de «mota» propietat del Reial Patrimoni, i el bestiar «a mitges» amb el pagès. De tota manera, no hem fet encara una quantificació dels diferents tipus de contractes.

(15) Algunes d'aquestes dones eren, entre d'altres:

— Àgueda Pons, l'any 1830, a la possessió de Ruma Nou.

— Caterina Pons, de 1820 a 1835 a la finca de la Beltrana. Posteriorment, quedà com a pagès el seu fill Joan quan assolí la majoria d'edat.

— Margarida Gomila, de 1822 a 1835 a Son Morera. A partir d'aquest any el pagès fou el seu fill Josep.

Mitjançant les llistes de compliment pasqual (16), hem pogut fer un seguiment dels pagesos dels diferents llocs del terme de Ferreries i hem constatat que hi ha una certa estabilitat en els parcers dels llocs més extensos i productius, de manera que sovint el conreu de les finques passava de pares a fills. En algunes possessions, s'hi manté la mateixa família durant el mig segle que estudiem. Contràriament, a les finques més petites trobam una major mobilitat dels pagesos. Un fet a tenir en compte és que aproximadament un terç dels pagesos parcers de Ferreries són d'origen ciutadellenc, mentre que als jornalers ferrerriencs els resultava relativament difícil accedir com a mitgers a una finca del seu propi terme, especialment si es tractava d'una finca important.

LA RENDA

En estar els mitjans de producció —la terra— en mans d'absentistes, bona part de la renda que aquests produïen no revertia als ferrerriencs. Això és prou evident en examinar la distribució de la riquesa segons l'estadística corresponent a l'any 1841, que reproduïm en la taula IV.

Aquest desfasament entre les rendes dels ferrerriencs i les dels absentistes, provocà més d'un problema als responsables del novell ajuntament ferrerrienc, ja que els contribuents no residents pagaven les lletes —tributs que gravaven els patrimonis— als seus propis municipis, amb la qual cosa perjudicaven la hisenda municipal, privada de la seva principal font d'ingressos (Serra, A. 11988:20).

Ferrerries era considerada la població més pobre de l'illa. Pràcticament tots els autors coincideixen en aquest extrem en descriure la població. De tota manera, el producte brut del terme de Ferreries representava el 5% del total insular l'any 1818, mentre que la seva població era el 3% de la menorquina. La situació galrebé no havia canviat l'any 1841, car la producció de Ferreries era el 5,4% del total insular i la població representava el 3,2 de l'illa.

Si utilitzam el ratio de renda per càpita, Ferreries es col·loca l'any 1841 en el primer lloc per municipis a Menorca. Nogensmenys, si consideram que sols corresponia als ferrerriencs una cinquena part de la riquesa, les coses canvien radicalment (17).

La magra renda resultant estava, malgrat tot, mal repartida entre els mateixos ferrerriencs. De les dades ofertes per Josep Sastre, que ha estudiat la distribució de la renda segons el cadastre de 1799 —ordenat pel governador Stuard—, hom calcula una concentració de la renda utilitzant l'índex de Gini de 0,6423. El segment de contribuents amb rendes superiors a les 101 lliures —16 persones— acumulava un total de 3785 lliures, el 45,07% del total de les rendes dels habitants de Ferreries.

És difícil fer una avaluació aproximada de la renda agrària total. L'estudi de Juli Soler (1857) ens presenta els ingressos i les despeses de la producció agrària cap a mitjan segle XIX, de tot el terme de Ferreries, considerant totes les finques com a regides pel sistema de mitgeria. Malgrat el nom feòric de «amitges», el desequilibri de rendes era brutal a favor del propietari (Vidal, T. 1969:156). Segons Soler, la renda agrària dels propietaris era de 224.708 rals de billó, mentre que la dels parcers sumava 38.467 rals de billó. Encara que a aquesta quantitat s'hi afegís la despesa de manutenció de les famílies pageses —que podríem considerar una renda en espècie— avaluada per Soler en 87.444 rals, cal tenir en compte, com apunta Tomàs Vidal, «que el aparcerero y su familia ponían su trabajo que no era poco ni fácil, por supuesto» (1969:156).

LA PRODUCCIÓ AGRÀRIA

La immensa majoria de ferrerriencs vivien, fins no fa massa anys, exclusivament de la terra. Hi havia, malgrat tot, alguns menestrals que representaven el 6% de la població activa. Eren sabaters, sastres, araders, fusters i ferrers, que cobrien les necessitats bàsiques de la població local. El comerç es limitava a una botiga de quevures i efectes diversos i a la compra-venda de bestiar i productes agrícoles practicada per pagesos.

La producció agrària es basava en la producció de cereals. Un collita normal oscil·lava entre les nou i deu mil quarteres de blat (18). El blat era, a més, el producte més rendible, car representava més del 90% del valor de la collita, encara que, com es pot observar en la taula V, la producció de llegums era també considerable. Soler (1857:107) assegura que la collita de patates era d'alguna consideració, encara que no dóna xifres al respecte. De tota manera, el mateix autor afirma que els

(16) Es conserven a l'Arxiu Diocesà de Menorca (sec. «Poble Fidel») nombroses llistes de compliment pasqual d'aquest període. Per a una crítica d'aquesta documentació com a font històrica, vegeu Casasnovas, M.A. i Sastre, F (1989).

(17) Ens referim, és clar, a la renda produïda pels béns immobles i el capital mobiliari. Per obtenir el producte total, hauríem de sumar-hi les rendes del treball, és a dir, rendiments de parceries i els jornals cobrats en efectiu i/o en espècie. A la dècada dels anys vint, el jornal mitjà era de 4 rals per a un home i de 2 rals i 24 maravedísos per a un jove.

(18) La documentació de l'Arxiu Municipal de Ferreries parla de deu mil quarteres per a un any normal, per al decenni de 1820. Juli Soler (1857:114), que assegura utilitzar documentació de l'ajuntament ferrerrienc, consigna nou mil quarteres anuals, sense comptar les finques petites, per al decenni 1846-1856. La xifra apuntada per Urech (1869) de 5.000 quarteres anuals és massa reduïda.

llegums i les patates eren cultivats en gran part per estivadets «qui las sembran y cullan de conte propi, no queda d'esto al propietari i mitger més benefici que el qui lis resulta del abono y major cultiu que han tingut las terras destinades á dit objecte».

Atesa la producció bladera, sembla que no hauria d'haver-hi problemes per subvenir les necessitats de la població local. Malgrat això, ens hem trobat queixes de l'ajuntament ferrerenc protestant de l'extracció de blat del terme de Ferreries per part dels propietaris de finques, els quals venien el blat a preus superiors a Maó o, fins i tot, a la península. Això ens porta a considerar si els propietaris tenien que veure directament en el control de la producció i en canalitzar la venda, almenys de la part que els pertanyia. Així mateix, denota una producció dels llocs de cara al mercat, mentre que les petites explotacions i les collites dels estivadets eren destinades a cobrir les necessitats d'autoconsum o, com a màxim, a treure'n algun excedent al mercat estrictament local.

D'altra banda, l'ordi era destinat al consum animal, així com part dels llegums, la resta dels quals era consumit dins el terme. La producció de fruita, considerable, es localitzava als barrancs i canalons del sud, especialment als d'Algendar i d'en Fideu, cultivats en reguiu. El valor de la producció fruitera s'avaluava, l'any 1818, en 762 lliures.

El vi es consumia gairebé exclusivament dins el mateix terme. L'atomització de les explotacions de vinya —72, amb una producció mitjana de 16,7 quintars— i l'abundància de vinya a les altres poblacions menorquines, feien que no resultàs rendible la seva comercialització. Tot i que posteriorment l'epidèmia d'oidium va enrunar el sector vinícola menorquí, a finals del segle XIX se seguia cultivant en algunes possessions menorquines una certa extensió de vinya, com a Son Bell-lloc, al terme de Ferreries, que segons l'arxiduc Lluís Salvador (1898 I:354) tenia 40.000 ceps de bona qualitat i arades especials per al seu conreu.

Quant a la producció ramadera, tant la relació de motes que ens dona l'amillament de 1818 com les dades consignades per Juli Soler (taules VI i VII) fan esment a la considerable cabana bovina del terme. És rar trobar finques amb menys de quinze caps, però tampoc són infreqüents les que en tenen més de trenta. Els excedents de bestiar eren venuts a Maó i Ciutadella i, entre els anys 1840-50, s'exportaven fora de l'illa. L'abundant cabana bovina, d'altra banda, era també considerable, segons l'estadística de Casanello, a altres termes menorquins, per la qual cosa fóra bo intentar connectar-la amb altres sectors productius.

La producció de formatges i llanes es valorava l'any 1818 en 2' 664 lliures, equivalents a 333 quintars (19). Els productes ramaders eren comercialitzats en bona part fora del temps.

ESTRATIFICACIÓ SOCIAL

La societat ferrerenga comptava ben poc en la vida menorquina. El seu baix nivell econòmic i cultural, feia que els grups de poder ferrerencs no poguessin influir fora de l'àmbit estrictament local. Però fóra un error considerar la pagesia com una classe social homogènia. Ferreries, societat eminentment pagesa, es podria subdividir en tres grups, atenent els seus condicionants socio-econòmics:

a) Els propietaris i grans parcers. Tot i que els contractes de parceria siguin bastant precaris, tenien, com ja hem apuntat, una certa estabilitat econòmica. Són els ferrerencs amb més ingressos, i sovint tenen béns immobles (cases, horts, vinyes). Alguns d'ells intervenen activament en els processos d'independència municipal i en la vida política.

b) Petits propietaris, menestrals, petits parcers i barranquers. Els petits propietaris i parcers depenen sovint de les finques més grans per completar llurs ingressos familiars. Dels menestrals, alguns teneixen una certa instrucció; en ocasions actuen com apoderats dels propietaris i participen en l'administració de finques del terme. Un cert grup dels menestrals té també una important participació política.

c) Jomalers i missatges. Sovint tenen una petita extensió de terreny propi, hort o vinya, i són també estivadets (no hem trobat en aquesta època la figura del barquerer, tan freqüent els segles anteriors). Gairebé no participen en els processos polítics, o bé ho fan de forma marginal o subordinada. Econòmicament, és una classe explotada, i constitueix una massa de mà d'obra barata que pateix, d'altra banda, períodes d'atur conjuntural segons el cicle de les tasques agrícoles. No és estrany, doncs, que formin el major contingent de ferrerencs que migraran a Algèria.

Caldría analitzar el paper social i polític dels grans parcers i la seva influència dins la societat local. Sembla evident, però, que la pagesia no era una classe homogènia, tal com pot observar-se per la diversitat d'estratègies i comportaments, així com pel diferent pes social i econòmic dels grups.

ELS CANVIS POLÍTICS I INSTITUCIONALS

Malgrat ésser una societat rural i aparentment desconnectada dels esdeveniments generals, Ferreries va viure amb especial intensitat els canvis polítics i institucionals. En efecte, just proclamada la Constitució de 1812, els ferrerencs anunciaven la seva independència municipal respecte des

(19) Soler (1857) afirma que la producció conjunta de llanes i formatges era de 200 quintars, amb un valor de 24.000 rals. Nogensmenys això, és probable que la xifra que dona Soler sigui sols la part comercialitzada, sense tenir en compte el consum local.

Mercadal. Independència efímera, car l'any 1814 es tornà a l'estatus anterior. No seria fins l'any 1836 —amb el parèntesi del Trienni Liberal— que Ferreries assoliria definitivament la independència respecte des Mercadal, encara que sense l'actual terme des Migjorn Gran, sempre reivindicat pels ferrerriencs (20).

La independència definitiva de Ferreries s'inserix dins d'un procés històric marcat per la guerra carlista i les reformes institucionals i econòmiques propugnades pel nou règim liberal (desamortització eclesiàstica, abolició de senyories, nou concepte de propietat, promulgació de la constitució de 1837...). Les repercussions de tot aquest cúmul de circumstàncies a la població de Ferreries són visibles en les pugnes internes de la societat local: constitució de grups que controlen el poder municipal, problemes econòmics derivats de la segregació des Mercadal (21), quintes, reivindicació —sense èxit— des Migjorn Gran i divisions entre partidaris carlins i isabelins (22), entre d'altres qüestions administratives municipals.

Se'ns planteja, d'altra banda, el problema de si la independència municipal va comportar una millora efectiva de la gestió i de les condicions de vida de la població ferrerrienca o si va suposar, en primera instància, la consolidació de l'oligarquia local i l'acaparament dels ressorts del poder municipal. Dit d'altra manera: a quin segment de la societat local beneficià la independència municipal? Aquest extrem sols serà resolt mitjançant l'acurat estudi de l'evolució del novell municipi durant el segle XIX (23).

Queda per resoldre el paper jugat pels terratinents de la burgesia maonesa en els processos d'independència municipal i en el posterior procés polític de l'ajuntament propi.

CLOENDA

Hem apuntat —dins la brevetat a què ens obliga aquest article— els principals trets estructurals de la població de Ferreries dins la primera meitat de XIX. Ens trobam davant una població estancada demogràficament, eminentment rural, tot dins una estructura latifundista de la propietat agrària (una vintena de propietaris absentistes tenien el 85% de les terres del terme) i amb una massa important de jornalers. Tot això ens permet plantejar, però, algunes qüestions, més com a pautes de reflexió que no com a tesis fermes, car encara cal aprofundir en l'estudi de l'estructura socio-econòmica de Menorca durant aquesta etapa de crisi de l'Antic Règim (24).

Amb una economia basada exclusivament en el sector agro-pecuari, la població ferrerrienca no podia excedir el sostre que li permetés absorbir la mà d'obra dels seus habitants. Ferreries pateix també l'emigració a Algèria, encara que d'una manera menys acusada que altres poblacions me-

norquines, però aquesta emigració no pot ésser atribuïble exclusivament a un excés de la població activa, senzillament perquè aquest excedent no es dona durant el període que estudiem.

Una de les conclusions més fermes que podem aportar, és la clara diferenciació de Ferreries de l'esquema demogràfic estàndard proposat per a Menorca, amb una precoç modernització demogràfica. Les poblacions rurals no experimenten aquest procés fins molt entrat el segle XIX. Per tant, quan hom parla de «modernització» demogràfica, es circumscriu bàsicament a Maó i al seu hinterland, però no a la població rural, en la qual variables tals com la mortalitat infantil, natalitat, mortalitat total, esperança de vida, etc. se'ns presenten clarament diferenciades de la població urbana.

Observem durant aquest període la culminació del procés d'alienació dels llocs a absentistes. Quines són les causes que provoquen que els pagesos preferixin ésser mitgers? És evident, d'altra banda, que el mercat illenc presenta una estreïtor quant a l'oferta de terra. Però resta per veure si el sistema de mitgeria beneficià d'alguna manera el pagès o bé representà un avenç respecte de l'arrendament. El cas de Ferreries ens mostra que, almenys pel que fa al segle XIX, la renda agrària era absolutament favorable al propietari sobre els parcers. Això sense comptar els jornalers, que apareixen com una classe sobreexplotada, amb jornals de subsistència. Cal no oblidar que la majoria dels emigrants procedeixen d'aquest grup socio-econòmic i que, si mancava la mà d'obra del terme, sempre es podia recórrer als excedents de mà d'obra barata dels termes veïns. No debades bona part de la població ferrerrienca era originària d'altres poblacions de l'illa, principalment de Ciutadella i es Migjorn.

D'altra banda, el pagès resta en precari, amb contractes verbals o, com a molt, privats, i subjecte a unes ineludibles bones relacions amb el propietari-

(20) Durant el primer període d'independència (de 1812 a 1814), es Migjorn va restar annexat al terme de Ferreries, mentre que entre 1820-1823 es constituí en municipi independent. Sobre els precedents d'independència des Migjorn, vegeu el llibre de Florenci Sastre (1991).

(21) La segregació del nou municipi representà també la transferència a Ferreries de la part proporcional dels deutes de l'Ajuntament des Mercadal, deutes que trigarien molts anys a liquidar-se.

(22) Hem consignat la problemàtica de les pugnes locals a Casasnovas, M.A. i Mir, M.A. (1990).

(23) Evolució aquesta que podria comparar-se amb es Migjorn Gran, sotmès a la jurisdicció des Mercadal.

(24) Actualment, Joan Pons Alzina està treballant en l'estudi dels orígens i el desenvolupament de la mitgeria a Menorca.

ri. Això no impedeix, però, que algunes famílies encarrilin la seva estratègia cap a la seva permanència a les explotacions, encara que a certes finques podem detectar una gran mobilitat de pagesos. Cal recordar que seran precisament els parcers dels llocs principals els qui controlaran el poder local i seran els elements políticament més actius.

Els llocs, autèntiques unitats productives del camp menorquí, encaminen la seva producció al mercat, encara que també cobreixen les seves necessitats de consum. Sembla que els senyors tenen un domini absolut sobre la seva part del producte, car la major part d'aquesta és venuda fora del terme, encara que també intervenen decisivament a l'hora de comercialitzar els productes de les explotacions els principals parcers del terme, els quals consten en les llistes de contribuents del municipi com a «comerçants».

Si bé podem detectar un creixement de la petita propietat durant el període que estudiem, concentrada a les rodalies de la vila de Ferreries, aquesta no es fa a costa de la fragmentació de les grans explotacions, sinó per la segregació de petites parcel·les. Aquestes són dedicades a horts familiars amb una finalitat de cercar l'autosuficiència quant a la producció de llegums, verdures i vinya, però no destinada al mercat. Els petits propietaris són sovint jornalers que aconsegueixen així arrodonir els jornals guanyats treballant a les grans possessions, o bé parcers que així obtenen uns ingressos complementaris.

No hem detectat a Ferreries la realització d'activitats rurals no agrícoles, a diferència de les existents a la part forana de Mallorca, amb major o menor escala, per aquelles mateixes dades. Altra ment, les escasses activitats menestrals són complementàries de l'activitat agrària, i no hem trobat, fins al moment, rastres d'altres activitats diferenciades al si de les explotacions.

Un punt que també caldria esbrinar és la influència que pogueren tenir els terratinents maonesos en els processos d'independència municipal i dins el control dels grups de poder locals. La documentació que hem pogut abastar ens mostra la presència d'elements locals que actuen de pont entre el senyor absentista i el pagès mitger, portant directament els assumptes de les explotacions (25).

Talment, i dins l'ordre social, fóra bo veure si la figura del pagès parcer d'una finca important jugaria el mateix paper social a Menorca que el gran arrendatari mallorquí, en certa manera allat del terratinent sobre la base de la comuna explotació dels jornalers i dels petits pagesos, tal com el defineixen Isabel Moll i Jaume Suau (1979).

(25) És el cas de Joan Florit, ferrer, que fou batle de Ferreries en dues ocasions i administrava algunes finques del terme. Vegeu Casasnovas, M.A.-Mir, M.A. (1990). Possiblement no era aquest l'únic cas.

BIBLIOGRAFIA

ALZINA I MESTRE, JAUME (1990): *La distribució social de la terra a la comarca de Llevant de Mallorca (1818-1944/1953)* Comunicació presentada a les Jornades d'Història Agrària, Ciutadella. Inèdit.

CASASNOVAS CAMPS, MIQUEL ÀNGEL; MIR ALIÈS, MIQUEL ÀNGEL (1990): *Pere Llorenç Bocco i la vida quotidiana a Ferreries (1838)* Monografies Ferrerlenques, núm. 5. Ferreries.

CASASNOVAS CAMPS, MIQUEL ÀNGEL; SASTRE PORTELLA, FLORENCI (1989): *Estructura demogràfica de Ferreries (1801-1850)* Premi Sant Bartomeu d'investigació. Inèdit.

GOMILA HUGUET, JAUME (1985): *La mortalidad infantil en Menorca. Siglos XVII-XIX* Revista de Menorca pàg. 175-192. Maó.

GOMILA HUGUET, JAUME; SASTRE PORTELLA, JOSEP (1988): *L'emigració menorquina a Alger des del port de Ciutadella (1830-1850)* Revista de Menorca pàg. 481-552. Maó.

HABSBURGO-LORENA, LLUIS SALVADOR (1898): *Die Insel Menorca* 2 volums. Versió castellana de 1979.

MOLL BLANES, ISABEL; SUAU PUIG, JAUME (1979): *Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)* Estudis d'Història Agrària núm. 2 pàg. 95-170. Editorial Curial, Barcelona.

MURILLO TUDURÍ, ANDREU (1977): *La «revolució» menorquina de 1810* Edicions Nura, Ciutadella.

MURILLO TUDURÍ, ANDREU (1987): *L'home i la terra a Ferreries (finals del segle XVI i començaments del XVII)* Programa de Festes de Sant Bartomeu. Ajuntament de Ferreries.

SASTRE PORTELLA, JOSEP (1984): *Aportació a l'estudi econòmic de Ferreries (1799)* Ferreries.

SASTRE PORTELLA, JOSEP (1988): *Emigració ferrerienca a Alger des del port de Ciutadella* Monografies Ferrerlenques, núm. 1. Ferreries.

SERRA TRUYOL, ANTONI (1988): *Aproximació històrica a la figura de Josep Bocco i Morell (1771-1816)* Ajuntament de Ferreries.

SOLER, JULI (1857): *Esposició de lo estad actual de l'agricultura en la isla de Menorca* Impremta Fàbregues, Maó.

URECH CIFRÉ, CASIMIRO (1869): *Estudios sobre la riqueza territorial de Baleares* Palma.

VIDAL BENDITO, TOMÀS (1969): *Evolución de la agricultura y de la propiedad rural en la isla de Menorca* Revista de Menorca, Maó.

**TAULA I:
PROPIETARIS DE POSSESSIONS DEL TERME
DE FERRERIES (1818)**

RESIDÈNCIA	PROPIETARIS	FINQUES	EXTENSIÓ (Ha)
Maó	17	31	3.493
Ciutadella	8	13	1.539
Es Mercadal	1	2	170
Ferrerries	4	4	189
Alaior	4	5	835
Totals	34	55	6.226

Font: Arxiu Municipal des Mercadal. Amillarament de 1818. Elaboració pròpia.

**TAULA II: DIMENSIONS DE LES EXPLOTACIONS
AGRÀRIES DEL TERME DE FERRERIES (1818)**

EXTENSIÓ	FINQUES	%	HECTÀREES	%
1 ha	110	55,27	37	0,57
1 a 20 ha	38	19,09	144	2,24
21 a 100 ha	29	14,57	2.709	42,16
101 a 200 ha	20	10,05	2.797	43,53
200 ha	2	1,00	738	11,49

Font: Arxiu Municipal des Mercadal. Amillarament de 1818. Elaboració pròpia.

**TAULA III:
ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT AGRÀRIA (1818)**

EXTENSIÓ	PROPIETARIS	%	HECTÀREES	%
1 ha	103	62,42	34	0,59
1 a 20 ha	32	19,39	98	1,52
21 a 100 ha	9	5,45	768	11,93
101 a 200 ha	13	7,985	2.350	36,57
201 a 300 ha	3	1,82	765	11,91
301 a 500 ha	3	1,82	1.241	19,31
500 ha	2	1,21	1.169	18,19
Totals	165		6.425	

Font: Arxiu Municipal des Mercadal. Amillarament de 1818. Elaboració pròpia.

**TAULA IV:
DISTRIBUCIÓ DE LA RIQUESA DEL TERME
DE FERRERIES (1841). QUANTITATS EN LLIURES**

	Ferrerriens	%	FORAST.	%	TOTAL	%
Territorial	20.168	16,47	102.286	83,53	122.454	90,36
Urbana	2.878	89,04	392	10,96	3.232	2,38
Pecuària	1.745	19,27	7.036	80,73	9051	6,68
Industrial	328	83,67			380	0,28
Totals	25.235	18,68	110.274	81,38	135.509	100,00

Font: Arxiu Municipal des Mercadal. Elaboració pròpia.

**TAULA V:
PRODUCCIÓ AGRÍCOLA DEL TERME
DE FERRERIES**

Producte	Quarteres
Blat	9.000
Ordi	800
Faves	149
Cigrons	24
Guixons	32
Guixes	21
Raïm (quintars)	1.205

Font: Soler, J. (1857:116). Per a la producció de raïm, Arxiu Municipal des Mercadal, Amillarament de 1818.

**TAULA VI:
MOTA DEL BESTIAR DE LES FINQUES
DE FERRERIES (1818)**

Bestiar	Caps
Boví	929
Oví	2.186
Cabrum	688
Porquí	191
Cavallí	302

Font: Arxiu Municipal des Mercadal. Amillarament de 1818. Elaboració pròpia.

**TAULA VII:
CABANA RAMADERA DEL TERME
DE FERRERIES (1857)**

Bestiar	Caps
Boví	1.350
Oví	4.060
Cabrum	220
Porquí	1.360
Cavallí	716

Font: Soler, J. (1857:115).